

УДК 94(477.83/.86) : 291.61 "1890/1914"

Андрій КОРОЛЬКО

*Інститут історії, політології і міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника***УКРАЇНСЬКІ РАДИКАЛИ І ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКЕ ДУХОВЕНСТВО
НА ПОКУТТІ НАПРИКІНЦІ ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ ст.:
СВІТОГЛЯДНЕ ПРОТИСТОЯННЯ ТА
ПОШУК ДІАЛОГУ І ПРИМИРЕННЯ**

У статті висвітлені непрості відносини між українськими радикалами і греко-католицьким духовенством в кінці ХІХ - на початку ХХ ст. Проаналізовано перешкоди зі сторони греко-католицьких священиків у створенні і діяльності радикальних осередків «Коломийського товариства Народних Спілок» на Покутті наприкінці ХІХ ст.; показано приклади співпраці та протистояння греко-католицького духовенства та діячів радикального руху; розглянуто погляди Андрея Шептицького щодо діяльності українських радикалів.

Ключові слова: *греко-католицьке духовенство, радикали, Покуття, «Народна Спілка», Андрей Шептицький, культурно-освітня робота.*

Український радикальний рух у кінці ХК ст. отримав своє поширення на Покутті. Тут часто бували та жили Іван Франко, Михайло Павлик і його сестри, Кирило Трильовський, Остап Терлецький, Наталя Кобринська. До того ж Покуття - це аграрний край, тому представники радикальної течії особливу увагу приділяли селянській масі, вбачаючи в ній основу демократичного руху. Проти пропагування їхній ідей виступили греко-католицькі священики та місцева влада, вбачаючи небезпеку проникнення соціалістичних впливів, які розхитували монархічні основи Австро-Угорщини наприкінці ХІХ - початку ХХ ст.

Мета статті - висвітлити непрості відносини між українськими радикалами і греко-католицьким духовенством в кінці ХК - на початку ХХ ст. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: проаналізувати перешкоди у створенні і діяльності радикальних осередків «Коломийського товариства Народних Спілок» на Покутті зі сторони греко-католицьких священиків наприкінці ХК ст.; показати приклади співпраці та протистояння греко-католицького духовенства та діячів радикального руху; розглянути погляди Андрея Шептицького щодо діяльності українських радикалів.

У 1890-х рр. ідеологічною опорою на місцях для розповсюдження радикальних ідей мали стати засновані осередки товариства «Народна Спілка», які в практичній роботі мали займатися створенням читалень, бібліотек, ощадних і позичкових кас, створенням рільничих і промислових шкіл, тощо. До створення товариства причетні низка відомих громадських

діячів Покуття: І. Гарасимович, С. Данилович, К. Трильовський, Т. Окуневський та інші.

«Народна Спілка» - це економічно-просвітне товариство, засноване українськими радикалами на Покутті на початку 1890-х рр.¹. В культурно-просвітній роботі на території краю ця організація мала замінити діяльність осередків «Просвіти», які на той час не мали популярності серед українських селян. На думку українських радикалів Коломийщини, діяльність читалень «Просвіти» і товариства ім. М. Качковського не підлягали будь-якій критиці. Їх праця підпорядковувалася партійно-політичній заангажованості керівників - народовців і русофілів. Редакція радикального часопису «Народ» стверджувала, що потрібно формувати вертикаль українських національно-культурних товариств не зверху вниз, цей процес створення осередків має йти паралельно - і в центрі, і на місцях: «[...] низ нехай устроює союзи читалень по краю, а верх [...] нехай їм віддають свої услуги [...]»².

Згідно першого статуту «Коломийського товариства Народних Спілок» 1891 р., центральним місцем його перебування була Коломия, а практичною роботою охоплював околиці міста і покутську частину Галичини (сучасна південно-східна частина Івано-Франківської області). Мета товариства - піднесення добробуту і просвіти народу. Перед собою ставили виконання таких завдань: закладання і опіка в містах, містечках і селах «Народних Спілок»; в культурно-світній сфері - «поучуване народу устно і письменно», створення читалень, бібліотек; в соціально-економічній царині - заснування ощадних і позичкових кас, зерносховищ, промислово-торгівельних спілок і склепиків, сприяння в організації збору доброго насіння, господарських машин, приладів і інших господарських потреб, упорядкування господарських і промислових виставок, закладання рільничих і промислових шкіл, взірцевих господарств і малих підприємств («верстатів»); у практичній площині розвою праці товариства - делегування членів для влаштування відчитів і практичних демонстрацій рільничо-промислових, наукових і забавних вечорниць у містах, містечках і селах Покуття, друкування популярних часописів і книжок неполітичного змісту .

На перешкоді створення цих культурно-просвітніх і економічних товариств українських радикалів у населених пунктах Покуття стояли греко-

¹ Народні Спілки // Отаман. Календар для народу на рік звичайний 1905. - Коломия, 1904. - С. 196-200; Королько А. «Коломийське товариство Народних Спілок»: ідеологічні засади і практична діяльність її осередків на Покутті (кінець XIX - початок XX ст.) / А. Королько // Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. - Чернівці : Технодрук, 2014. - Т. 17. - С. 68-82.

² Колесса О. Перестрій руских читалень на підставі зміни статута тов. «Просвіти» / Олександр Колесса // Народ. - 1890. - 15 серпня. - Ч. 16. - С. 237-239; Р. Я. Селяне на зборах «Просвіти» й «Общества Качковського» / Р. Я. // Народ. - 1890. - 1 жовтня. - Ч. 19. - С. 285-286.

³ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі - ЦДАІЛ України). - Ф. 146 Галиційское наместничество, г. Львов. - Оп. 58. - Спр. 951 Прошения основателей «Народна Спилка» об утверждени прилагаемых уставов и решения по ^тому вопросу. 1891 г. - Арк. 3; Руске економічно-просвітне товариство // Народ. - 1890. - 15 грудня. - Ч. 24. - С. 407; «Народні Спілки» // Хлібороб. - 1891. - 15 травня. - Ч. 2. - С. 12.

католицькі священники та місцева влада. Так, з огляду на поширення холери, староство Городенківського повіту 23 жовтня 1892 р. у с. Серафінці заборонило урочисті збори з нагоди заснування товариства. Для контролю над виконанням рішення у село приїхали урядовий комісар і жандарми. Українська громадськість Покуття була вкрай обурена таким рішенням влади, оскільки на це народне зібрання могло прийти близько ста українських активістів, прихильників радикальних ідей, - стільки ж, скільки по неділях і святкових днях з'являється людей у місцевих корчмах, а проте «ніхто не боїться, щоб таким чином розрослася в Серафінцях холера»¹.

У с. Жукові на заваді створення «Народної Спілки» стояв місцевий греко-католицький священник Андрухович і віце-маршалок Городенківського повіту, вїйт села, місцевий багатій А. Теодорович. Останній пригрозив жителям села, що хто пристане до жуківської «Народної Спілки», то не прийме до себе на роботу, не видасть виробленого лісу на дрова та заборонятиме виводити худобу на пасовища. У недільний день квітня 1893 р., коли засновувалась «Народна Спілка», заставив місцевих селян зганяти худобу для ветеринарного огляду, влаштуваючи «худоб'яче віче». Проте це не було перепоною для 300 жителів, які, не послухавши вїйта, зібралися на установчі збори і заснували «Народну Спілку»². Подібна ситуація виникла на установчих зборах «Народної Спілки» у с. Репужинці Городенківського повіту 18 березня 1894 р., коли на засіданню сиділи озброєні жандарми³. У с. Колінки Городенківського повіту місцевий пан побив одного селянина за те, що той вступив у «Народну Спілку»⁴, до того ж сільський голова перешкоджав діяльності місцевого осередку товариства⁵. У с. Гарасимів на Городенківщині при спробі заснувати на початку 1894 р. «Народну Спілку» тутешній священник А. Хойнацький давав 10 ринських тому, хто заборонить дати статут цього товариства селянам⁶.

Перешкоди у відкритті першої «Народної Спілки» на Товмаччині у с. Бортники в квітні 1892 р. здійснювалися місцевою жандармською владою і греко-католицькими священниками, зокрема о. Левицьким⁷. Зазнавав переслідувань зі сторони місцевих властей голова «Народної Спілки»

¹ Воля зборів у нас // Народ. - 1892. - 8 і 22 падолиста. - Ч. 20-21. - С. 229-230.

² Заложене «Народної Спілки» в Жукові. Допись від селян Жукова // Хлібороб. - 1893. - 1 мая. - Ч. 8 і 9. - С. 49-50.

³ ЦДІАЛ України. - Ф. 663 Павлик Михайло - український письменник і громадський діяч. - Оп. 1. - Спр. 153 Рукописи передплатників газети «Громадський голос». - Арк. 82, 82 зв.; Дописи. З Городенського повіту. Нову «Народну Спілку» в Репужинцях, городенського повіту, отворено ... // Хлібороб. - 1894. - 15 марта. - Ч. 6. - С. 40.

⁴ Дрібні вісти. Колінківський громадянин. З Колінок, Городенського повіту пишуть . / Колінківський громадянин // Хлібороб. - 1893. - Грудень. - Ч. 24. - С. 169.

⁵ Письмо з Городенщині. Подорожний. (Стягане податковь. Лихи войти. Народь рухає ся. Рускій язъкъ въ громадскомь урядованю. Нерозумний звичай. Школи) / Подорожний // Батьковщина. - 1894. -16(28) січня. - Ч. 2. - С. 13.

⁶ Дописи. З Гарасимова, коло Незвиск // Хлібороб. - 1894. - 1 і 15 лютого. - Ч. 3 і 4. - С. 23.

⁷ Засноване «Нар. Спілки» в Бортниках // Хлібороб. - 1892. - 1 мая. - Ч. 9. - С. 72; Допись з Бортник коло Товмача // Хлібороб. - 1892. - 15 мая. - Ч. 10. - С. 81-82.

с. Гостів Товмацького повіту І. Романович, якому заборонили організувати радикальне віче у селі 3 березня 1894 р.¹.

На Коломийщині у с. Іспас наприкінці 1890-х рр. греко-католицький священик о. В. Баницький під час церковно-релігійних проповідей критикував місцевий осередок «Народної Спілки» за впровадження радикальної ідей серед селян, кажучи, «що хлопіві просвіти не треба, хлоп як навчить ся а, б, с, то рве ся і до сонця (не лиш до попа), думаючи, що вже не знати який учений»; називав радикальних активістів «посланцями пекла». До речі, питання непростих відносин між священиком і радикалами виклав керівник «Народної Спілки» с. Іспас М. Лаврук на дев'ятому з'їзді РУРП, який відбувся 17-18 грудня 1899 р. у Львові³.

Непростими були стосунки між українськими радикалами та Християнсько-суспільною партією, що виступала виразником інтересів греко-католицького духовенства. Незважаючи на те, що на початку ХХ ст. греко-католицьке духовенство відіграло, безсумнівно, позитиву роль в українському національно-визвольному русі, його стосунки з радикальними товариствами та його пожежно-гімнастичними осередками «Січами» були надзвичайно напруженими, а в багатьох випадках навіть ворожими. М. Гуйванюк стверджує, що причина полягала в несумісності ряду постулатів радикалізму з офіційною доктриною Церкви. Найбільшим каменем спотикання виявився пункт січового статуту, в якому говорилося про світський характер січових товариств і заборону вступу духовенства. З цієї причини Християнсько-суспільна партія надавала всіляку підтримку альтернативним товариствам - сокільським «Січам». У їхніх друкованих органах - газеті «Руслан» та журналах «Нива» і «Місіонер», що виходили у Львові, є чимало матеріалу, в якому інформація про січовий рух подається тенденційно і дещо викривлено. Підлягають осуду і дії окремих січовиків, які, взявши на озброєння принципи войовничого антиклерикалізму, вели непримиренну боротьбу з представниками Християнсько-суспільної партії, що ще більше ускладнювало напружені стосунки між обома таборами тогочасного українського суспільства.

Проте зустрічаються випадки співпраці українських радикалів та греко-католицького духовенства, зокрема в піднесенні національної свідомості українців Галичини, організації січового руху.

¹ Дописи. З Гостова. (Товмацького повіту) // Хлібороб. - 1894. - 15 квітня і 1 мая. - Ч. 8 і 9. - С. 63-64; Дописи. З Гостова. (Товм. Повіту. Конець) // Хлібороб. - 1894. - 15 мая і 1 червня. - Ч. 10 і 11. - С. 76-78; ЦДІАЛ України. - Ф. 663. - Оп. 1. - Спр. 208 Листи М. Павлику від кореспондентів з прізвищами на «Бл - Бу». 1887-1914 рр. - Арк. 70, 70 зв., 71, 71 зв.

² Новинки. Тактика попа В. Баницького проти радикалів // Громадський Голос. Орган русько-української радикальної партії. - 1899. - 15 липня і 1 серпня. - Ч. 14 і 15. - С. 129; ЦДІАЛ України. - Ф. 663. - Оп. 1. - Спр. 156 Архів редакції газет «Народ», «Громадський голос». Рукописи. - Арк. 524, 524 зв., 525, 525 зв.

³ Дев'ятий з'їзд русько-укр. радикальної партії // Громадський Голос. Орган русько-української радикальної партії. - 1900. - 1 січня. - Ч. 1. - С. 4.

⁴ Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині (1900-1914) / М. Гуйванюк. - Чернівці : Зелена Буковина, 2009. - С. 181-182.

Особливих зусиль у цій сфері докладав о. Тит Войнаровський (1856 - 1938), який народився у сім'ї священника. Навчався у Станиславівській гімназії. Богословські студії закінчив у Львові. Душпастирську діяльність розпочав 1881 р. у с. Олеша. З 1884 р. сотрудник (помічник пароха) с. Колодіївка Тисменицького деканату, 1884 - 1885 р. - сотрудник собору Святого Юра у Львові. 1885 - 1888 рр. - парох с. Кулачківці на Коломийщині, згодом - парох с. Топорівці на Городенківщині. З 1893 по 1910 р. завідував парафією у с. Балинці (нині село Снятинського району). У період перебування на цій посаді він налагодив приятні стосунки з місцевою «Січчю», надавав товариству цінні практичні поради щодо заснування і ведення власної крамниці. Отець Т. Войнаровський неодноразово виступав в обороні січових товариств під час переслідувань, звертаючись до Галицького намісництва зі скаргами на свавілля представників місцевої влади. Саме у цьому селі знаходилося найчисельніше товариство «Січ», яке в 1909 р. нараховувало 209 січовиків¹.

Інший греко-католицький священник о. Кирило Гаморак (1837 - 1909) належав до тієї частини української духовної інтелігенції, яка не обмежувалася виконанням своїх душпастирських обов'язків. Він радо займався громадсько-культурною діяльністю, зокрема підтримував освітній рух. К. Гаморак мав широкі контакти з багатьма діячами науки і культури: І. Франком, М. Павликом, О. Барвінським, К. Трильовським, Л. Бачинським та іншими. Був послом до Галицького сойму. Незважаючи на належність до поміркованого крила націонал-демократів, активно співпрацював з товариством «Січ» у с. Стецева, про що збереглися свідчення сучасників. Онука о. Кирила Гаморака Євгенія Данилович згадувала, що її дід був дуже гостинною людиною. Його відвідували гімназисти, члени «Покутської трійці», В. Стефаник (у майбутньому його зять) і Л. Мартович. Молоді люди мали свого захисника і прихильника в особі греко-католицького священника. Завдяки його старанням, українські письменники працювали на освітній ниві, засновували читальні «Просвіти». Новела Василя Стефаника «Камінний хрест» була присвячена о. Кирилу Гамораку².

Роки піднесення діяльності ГКЦ у Галичині припадають на часи керівництва нею Андрея Шептицького (1865 - 1944), якого у 1899 р. призначено на єпископський престол Станиславівської єпархії. Для ознайомлення зі станом єпархії владика проводив канонічні візитації своїх парохій на Покутті. З цією метою в 1900 р. побував на Коломийщині і Снятинщині³. Зокрема, був у Коломийському деканаті в с. Воскресінці, в

¹ ЦДІАЛ України. - Ф. 847 Головний січовий комітет у Львові. - Оп. 1. - Спр. 2. - Арк. 224.

² Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника, відділ рукописів. - Плеш. 38. Гаморак Н. Спогади про родину Гамораків: Семена, Кирила, Теодора. Євгенію, Ганну, Марію, Ольгу, Олену, Віктора, Нестора, Антоніну-Ольгу. Б. д., б. м. - Арк. 4 зв., 5.

³ Новинки. Ант. С. Зо Снятина пишуть намъ: Дня 1 лютого с. р. гостив у Снятині Преосв. Владика станиславовській Шептицькій ... / Ант. С. // Діло. - 1900. - 28 січня (9 лютого). - Ч. 22. - С. 3; Письмо зь Городенщини. Подорожний. (Стягане податковъ. Лихи войти. Народъ рухає ся. Рускій языкъ въ

Снятинському - селах Будилові, Карлові та Олешкові, в Тисменицькому - Марківцях¹. Українська радикальна преса негативно відізналася про його перебування з церковно-релігійною місією у с. Карлові (нині с. Прутівка Снятинського району). Під час характеристики поглядів американського філософа Дж. Дрейпера (1811 - 1882) зав'язалася дискусія між окремими радикалами і станіславівським єпископом, яка переросла у вирішення питання виборчого законодавства в Східній Галичині. Один розгніваний місцевий селянин запитав А. Шептицького, яке має право станіславівська консисторія відбирати можливість голосувати жителям краю до парохіяльного комітету. На це молодий єпископ не міг знайти відповіді. Тоді селянин гучно виголосив: «А бачите! Таки я собі своє право виборів, і не тільки щом голосував, але ще й зістав сам вибраний до комітету!». Зауважимо, що дописувач статті, прізвище якого ховається під криптонімом «Кл. Об.» (відомий український радикальний діяч Кирило Трильовський. - А. К.), Андрея Шептицького називав «польським графом». Автор статті був невдоволений тим, що «маєм зараз «Місіонара», руські монастирі в єзуїтських руках а польських графів на руських єпископських престолах!»².

Попри критику радикалами перших років діяльності на єпископському і митрополичому престолах, Андрей Шептицький твердо і непохитно відстоював ідею незалежності і соборності української нації. Постійно залучав до активної життєвої позиції і діяльності населення Галичини. Інтелігенцію і духовенство краю закликав до створення в селах будівельних груп для будівництва народних домів, читалень «Просвіти», радив створювати позичкові каси, кооперативи, відкривати школи з українською мовою навчання. Надавав кошти на розвиток культурно-освітніх закладів. Зокрема, у 1904 р. дав 50 австрійських корон на підтримку Снятинської бурси³. У своєму зверненні до священників «О квестії соціальной» (1904) митрополит зобов'язував священників очолювати в селах новостворені організації і заклади .

Андрей Шептицький вбачав небезпечним поширення радикальних часописів (мабуть, маючи на увазі львівські і коломийські газети «Громадський голос», «Радикал», «Народ» і «Хлібороб») з метою агітації місцевого населення, оскільки автори статей помічали помилки в священничій діяльності греко-католицьких парохів: «У часописах, які розкидують по наших селах «радикали» (...), підносять вони кожную похибку священника в

громадському урядованю. Нерозумний звичай. Школи) / Подорожний // Батьківщина. - 1894. - 16(28) січня. - Ч. 2. - С. 13-14.

¹ Єгрешій О. Релігійно-церковне життя на Покутті в історичному контексті / О. Єгрешій, Б. Гаврилів, М. Москалюк, І. Пилипів // Покуття. Історико-етнографічний нарис. - Львів : Манускрипт-Львів, 2010. - С. 276.

² Кл.[им] Об. [ух] Виправу на шкіру радикалів / Кирило Трильовський // Громадський Голос. Орган русько-української радикальної партії. - 1900. - 15 мая. - Ч. 10. - С. 86-87.

³ Подяка зі Снятина. Виділ товариства «Шкільна поміч» в Снятині складає отсим Єго Ексцеленції Високопреосвященому Митрополитови А. гр. Шептицькому горячу подяку за щедрий дар на снятинську бурсу ... // Додаток до чч. 39 і 40 «Діла». - 1904. - 20 лютого (4 марта). - Ч. 39 і 40. - С. 3.

⁴ Єгрешій О. Релігійно-церковне життя на Покутті в історичному контексті ... - С. 276.

його душпастирській праці та стараються вмовити у людей, що священник є ворогом народу». Проте такої «напасти» не потрібно боятися, бо головна мета ГКЦ - плекати любов до народу, дбати про нього¹.

Він наголошував, що тогочасних радикалів слід побоюватися через дві причини: «Боїмося безбожної науки, - зовсім противної науці Христа. Боїмося науки соціалістів, - тих, що підкопують основи християнської родини, - що не признають приватної власності, а релігію вважають приватною справою кожної людини зокрема». Він вказував, що частина радикалів, солідаризуючись з інтернаціональним соціалізмом, «приймає ці науки за свої, а в праці над народом намагається передовсім відтягнути народ від Церкви, - щоб тим способом склонити його до прийняття їхньої науки». Андрей Шептицький закликав не мовчати у тих громадах, де радикали розгорнули таку «акцію», і де «їх ложна, нехристиянська наука починає виходити вже наверх»².

У зверненні «Тактика супроти противників і заблуджених» пастирського листа до духовенства і вірних Станиславівської єпархії владика додав, що в тих населених пунктах краю, де активно діють радикальні діячі, «мусимо відкривати і збивати їхню ложну науку». Разом з тим, не потрібно відпихати тих, які відійшли від правильної дороги служіння Богові, противникам християнської віри «обов'язані ми від серця прощати образи... Бо нема сильнішої зброї на противника, - як справжня любов і щира праця для його добра!»³.

Андрей Шептицький радив, що в тих населених пунктах Станиславівської єпархії, де українські радикали ще не розгорнули своєї практичної роботи, «мусимо тим старанніше приготувляти людей на надходячу вже може соціалістичну агітацію». Щоб уникнути поширення радикальних ідей у кожній громаді, потрібно звернути увагу на організацію християнської родини. Багатших людей треба схилити до любові та милосердя супроти вбогих, а бідних застерегти від бажання розкрадати чуже майно. Станиславівський єпископ особливу увагу звертав на економічну працю кожної громади: доцільно людям допомагати закладати християнські крамниці, шпихлірі (зернохновища), позичкові каси, різні господарські і ремісничі спілки.

Отже, греко-католицьке духовенство переважно негативно ставилося до організації радикалами культурно-просвітницьких, соціально-економічних та пожежно-гімнастичних осередків, вбачаючи в їхній діяльності антиклерикальний характер. Проте відомі приклади співпраці знаних греко-католицьких священників з представниками українського радикального руху на економічно-просвітницькій ниві. Андрей Шептицький негативно ставився

¹ Твори слуги Божого митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи (2. УІІ. 1899 р. - 7. ІХ. 1901 р.). Том І. - Торонто, 1965. - С. 25.

² Там само.

³ Там само. - С. 25-26.

⁴ Там само. - С. 26.

до діяльності українських радикалів, вбачаючи в їхній діяльності поширення небезпечних соціалістичних ідей. Разом з тим, як і українські радикали, так і клерикали на чолі з А. Шептицьким, незважаючи на непереборні перешкоди, не переставали трудитися для користі українського громадянства та відновлення державності в період національно-визвольних змагань 1917 - 1923 рр.

Andriy KOROL'KO

**UKRAINIAN RADICALS AND GREEK CATHOLIC PRIESTHOOD
OF POKUTTYA IN THE LATE NINETEENTH - EARLY TWENTIETH
CENTURY: IDEOLOGICAL CONFRONTATION AND SEARCH FOR
DIALOGUE AND RECONCILIATION**

***Abstract.** The article highlights the complicated relations between the radicals and the Ukrainian Greek Catholic clergy in the end of XIX - early XX century. The obstacles in creation and work of radical branches of "Kolomiya Society of People's Unions" in Pokuttya in the late XIX century from the side of of Greek Catholic priests are analyzed. Examples of cooperation and confrontation between Greek Catholic clergy and activists of the radical movement are showed. Andrey Sheptytsky's views on the activities of Ukrainian radicals are examined.*

***Keywords:** Greek Catholic priesthood, radicals, Pokuttya, "People's Union", Andrey Sheptytsky, cultural and educational work*